

Kolumbán Vilmos József

Új irányvonalak az erdélyi református egyházban 1918–1926 között

Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Theologiai Fakultásának 1895. őszén tartott megnyitóján Tisza Kálmán református konventi elnök üdvözölte a „legmagyarabb egyház” teológiai fakultásának felállítását, és az alapítókkal egyetértve az új oktatási intézmény céljaként – a hazaszeretet és a hitbuzgóság növelése mellett – a tudomány összes fegyverével való felruházást nevezte meg.¹ Az új lelkészképző intézet megnyitása két évtizedes vita végére tett pontot.²

1876-ban Szász Domokos tervezetet készített az Erdélyi Református Egyházkerület felkérésére, és ebben a magyar protestáns egyházi tudományosság megteremtése mellett szállt síkra. Üdvözölte az egyházkerület azon elképzelését, hogy a lelkészképzést egybekapcsolja a kolozsvári egyetemi képzéssel.

Szász Domokos kettős célt szánt az új intézménynek: a diákok az eddiginél szélesebb körű ismeretre tehessenek szert a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karával együttműködő lelkészképzés révén, és az egyetemmel való együttműködésben megvalósulhasson az egyházkerület régi vágya, a tanárképzés.³ A kolozsvári lelkészképző intézettől az egyházi élet megújítását is várták.

---

* Részlet a *Missziói népegyház fogalma az első világháború után, avagy az Erdélyi Református Egyház útkeresése (1918–1926)* című, megjelenés előtt álló tanulmányból.

¹ Tisza Kálmán konventi elnök beszéde. In: *Protestáns Közlöny* 25. (1895/45), 360–361.

² Buzogány Dezső: A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás létrejöttének rövid története. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonysgot nyertek. A kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996, 11–16. Ld. még: Rác Emese: Adalékok a Nagyenyed versus Kolozsvár vitához. A nagyenyedi Teológiai Akadémia végleges megszűntetése a Közérdek című helyi lap tükrében. In: *Református Szemle* 111. (2018/5), 534–546. Kolumbán Judit: Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Theologiai Fakultásának megnyitása az Erdélyi Híradó tükrében. In: *Református Szemle* 111. (2018/6), 678–690.

³ Buzogány Dezső: *i. m.* 10.

Új szelek, új irányzatok

A kolozsvári teológiától és tanáraitól elvárt megújítási szándék már a legelső tanévben jelentkezett. Szász Domokos egyházmegújításra vonatkozó terve „halló fülekre” talált a kolozsvári lelkészképzés felelős tanáraiban. Kenessey Béla, a fakultás igazgatója az 1896–1897-es tanév megnyitóján a teológiai oktatás céljaként a lelkészképzést nevezte meg, ugyanakkor a sorok között elutasította a túlzott elméleti oktatás lehetőségét. Beszédében a hit és a testté létel valóságát hangsúlyozta a természettudományok empirizmusával szemben, de nem zárta ki azt sem, hogy a természettudományos felfedezéseket a teológiának is meg kell válaszolnia a saját módszereivel: rá kell mutatnia minden élő végső okára, Istenre. A lelkészképzés új feladatául azt tűzte ki, hogy a lelkészjelölteket a Biblia szövegével kell megismertetni, de azt nem felesleges exegetikai okfejtésekkel kell elérni, hanem a bibliai hősök hűségének kidomborításával. A korszak meghatározó teológiai irányzatával szemben Kenessey a hitvallások fontosságára és szükségességére is felhívta hallgatóságát figyelmét, amelyet szintén a keresztyénség gyakorlatiasságának rendelt alá, s végül a gyakorlati teológia feladatául az életre tanítást határozta meg.⁴

A teológiai tanárok már az első tanévtől kezdve szerepet vállaltak a kolozsvári gyülekezeti élet átalakításában. Istentiszteleti szolgálatokat vállaltak, előadásokat tartottak, a teológián pedig bibliamagyarázatot és vallásos ünnepélyeket vezettek be. Szinte kivétel nélkül felvállalták a korai belmissziói munkában való részvételt. Sürgették a belmissziós egyesületek megszervezését, a hitvallásosság erősítését. Kivételt talán csupán Molnár Albert és Nagy Károly jelentett, akik elviekben egyetértettek a kolozsvári lelkészképzés új irányával, de ugyanakkor Szász Gerővel együtt – figyelmeztették is az egyházi közvéleményt a pietizmus veszélyeire.⁵

A teológiai gondolkodás szemléletváltását a teológiát meglátogató külföldi lelkészek és teológiai tanárok is elősegítették. Utóbbiak közt kell megemlíteni Szabó Aladár budapesti teológiai tanárt, aki az ifjúsági és nőszövetségi

---

⁴ Kenessey Béla: Néhány szó a lelkészképzésről. (Tanévnnyitó beszéd. Felolvasatott az 1896–97.iki tanév megnyitása alkalmával 1896. október 1-én). In: uő (szerk.): *Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Theologiai Fakultásának Értesítője az 1896–97. iskolai évről*. Ev. Ref. Egyházkerület, Kolozsvár 1897, 3–18.

⁵ Nagy Géza: *A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás története*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1995, 52.

szervezetek kiépítésének fontosságára hívta fel a kolozsvári teológusok és tanárok figyelmét, s ugyanakkor hangsúlyozta az evangélium elsődlegességét és fontosságát.⁶ A teológián beinduló Bethlen Gábor Kör, amelyet többségében a teológusok irányítottak, tevőleges szerepet vállalt a vasárnapi iskolák működtetésében, és 1907 után, amikor a kör élére Imre Lajost és Révész Imrét választották meg, az evangelizáció kapott hangsúlyos szerepet.

Az új irányzatnak nem mindenki örült. Az egyházkerület főjegyzője, Szász Gerő kezdetben üdvözölte a hitépítő irodalom és az evangelizálás megjelenését és bevezetését, de amikor tudomást szerzett Szabó Aladár megtérésre sürgető felhívásáról, szembefordult a belmisszióval. Álláspontját, amellyel sokan egyetértettek, jól jelzi a Kecskeméthy István szerkesztésében megjelenő *Kis Tükör* egyik cikkére írt reagálása, amelyben Szász Gerő a következőképpen fogalmaz:

„Ne bánassák meg velünk, hogy elhoztuk Enyedről [a theológiát], ahol a végén is felvilágosodott papokat neveltek, és nem vallásos őrzőngöket.”⁷

A korai belmisszió megerősödésére a 20. század első évtizedében került sor. Molnár Albert 1901-ben meghalt, helyét azonban csak 1907-ben sikerült betölteni. Nagy Károly teológiai igazgató Ravasz Lászlót választotta ki a gyakorlati teológiai tanszék várományosának, aki ekkor fejezte be berlini tanulmányútját. Bartók György püspök, aki Ravasz Lászlót az egyházkerületi adminisztrációban szerette volna alkalmazni, Vásárhelyi Boldizsárt támogatta. Végül az egyházkerületi közgyűlés elsöprő többséggel a fiatal peregrinust választotta. Székfoglaló beszédét *Az élet igazsága* címmel tartotta meg, amelyben a gyakorlati teológia új céljáról beszélt: személyessé kell tenni a kereszténységet, különben történelmi emlék vagy kegyes hagyomány lesz belőle.⁸ Ravasz tanárságának első évében dolgozta ki az oktatott tárgyainak kurzusát, s alig néhány évvel később, 1915-ben kiadta *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* című homiletikai szakkönyvét, amelyet a teológiai tudományos élet elismeréssel fogadott. Ravasz művének újszerűsége nemcsak abban állt, hogy modern szemlélet szerint közelítette meg a homiletikát, hanem abban is, hogy az igehirdetés teológiájával külön is foglalkozott, és kiemelte, hogy az

⁶ Nagy Géza: *i. m.* 50–51.

⁷ Uo. 52.

⁸ Ravasz László: *Az élet igazsága. Székfoglaló beszéd.* In: Nagy Károly (szerk.): *Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának Értesítője az 1907–1908. tanévről.* Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1908, 13–14.

igehirdetés az istentisztelet középpontjában áll, létjogát a hitben való közöség, testvériség adja, prédikálni csak hitből hitbe lehet.⁹ Ravasz könyve túlmutatott a homiletika határain, és olyan lehetőségeket vetett fel, amelyek a későbbiekben nemcsak a gyakorlati teológia, hanem a rendszeres és bibliKateológia tárgykörében is változást hozott.¹⁰

Ravasz kolozsvári tanári kinevezése jelentős mértékben járult hozzá a kolozsvári teológia és egyúttal az erdélyi református egyházban bekövetkező szemléletváltásra. Tanítványi köréből került ki többek közt Makkai Sándor, Révész Imre, Imre Lajos, Tavaszy Sándor, Gönczy Lajos, akik a későbbiekben teológiai tanárok lettek, s némelyek közülük Ravasz közvetlen munkatársai. Kivétel nélkül egyetértettek abban, hogy a református egyház megújulása csakis az evangéliumhoz való visszafordulás nyomán következik be, de ugyanakkor elutasították a szélsőséges, kizárólag csak az érzelmekre ható pietista örökség felvállalását.

Nagy Károly, a teológia igazgatója is szerepet vállalt a teológia lelkeségnek formálásában. Beszédeiben és teológiai évfáró jelentéseiben elutasította a 19. század utolsó negyedében dívó lelkészi szokásokat: a kártyázást, a divatkövetést, a dorbézolást és a világias életmódot. Kecskeméthy István arra figyelmeztette a teológiai hallgatókat, hogy az írástudók igazságával nem lehet a mennybe jutni, helyette az élő keresztyénséget kell megélni.

A teológia belső életében a változás már 1907 után tapasztalható volt. A teológiai hallgatókból álló Theologus Kör kezdeményezésben hétfő reggel és szombat este a harmad- és negyedévesek áhítatokat tartottak, az egyházkerület vezetősége viszont megdöbbenéssel vette tudomásul a kezdeményezést, így a kísérlet 1910-re kifulladt. Néhány évvel később viszont újjászervezték és állandósították.

Az útkeresés éveei a hatalomváltás után

Az első világháború utolsó éveiben az egyház számára nyilvánvalóvá vált, hogy a Monarchián belüli társadalmi és etnikai kérdések megoldása nem várható a háború kimenetelétől. A tanárok 1916 után felismerték, hogy a sajátos erdélyi helyzet megoldása csakis egy széles körű társadalmi párbeszéddel

---

⁹ Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*. Magyar Református Egyház, Pápa 1915, 347.

¹⁰ Kelemen Attila: Ravasz László, 1882–1975. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948*. Kolozsvár 1996, 105–136.

oldható meg. Az is nyilvánvaló volt, hogy a református egyház helyzete csakis a magyar állam segítségével tartható fenn, de az állami hatóságok figyelmébe ajánlották az erdélyi nemzeti kisebbségek helyzetének orvoslását. 1918. február 20-án Nagy Károly püspöki székfoglalójában jelentette ki, hogy olyan kultúrpolitikát kell kialakítani, amelyik szem előtt tartja a különböző egyházak nemzeti, etikai, szociális és kulturális értékeit, ugyanakkor hangsúlyozta azt is, hogy a nemzetiségi egyházakat a politikai magyar nemzet részének kell tekinteni.¹¹

A budapesti kormány sorozatos rossz döntései, az elhamarkodott pacifikálás és a magyar királyság kisebbségeinek lázadása rámutatott, hogy a magyar politikai vezetés elveszítette a kezdeményezést és az irányítást. A francia katonai vezetés támogatásával a román hadsereg egymás után foglalta el a védtelenül maradt erdélyi városokat anélkül, hogy ennek komolyabb külföldi visszhangja lett volna. 1919 közepére egyértelmű lett az erdélyi közvélemény számára, hogy a helyzet rendkívül súlyos.

A teológiai tanárok az egyházi sajtó hasábjain keresztül próbálták megnyugtatni az egyházi közvéleményt, illetve felkészíteni a legrosszabb forgatókönyvre. Pár nappal Kolozsvár elfoglalása előtt Révész Imre ezt írta: „Szokjunk hozzá a gondolathoz, hogy Erdélyünk ideig-óráig elveszett.”¹² Ugyanilyen hangnemben szólalt meg Ravasz László is, amikor arra intette a hazai közvéleményt, hogy nem lát más kiutat, mint „csendesesen, méltóságban bízni és várni”. Egy másik cikkben Ravasz felszólította a lelkészeket és a gyülekezeteket, hogy alakítsanak ki jó kapcsolatokat az együtt élő nemzetiségekkel, ünnepeljenek közösen, mert egymásra vannak utalva. Ugyanabban a cikkben Ravasz az egyház és a lelképásztorok új küldetését is újragalmazta. A gyülekezeteken belül a lelkésznek és a gazdáknak együtt kell dolgozniuk, meg kell őrizni a falu társadalmát, és így ellensúlyozni a városiasodást, mert ha ezt nem sikerül megtenni, az egyház eltűnik.¹³

Az egyház helyzetének az új rendszerhez való igazítását a püspökváltás is késleltette. Kenessey Béla 1918-ban meghalt, utódául az egyházkerület vezetősége az addigi főjegyzőt, Nagy Károly teológiai tanárt jelölte. Ravasz a püspökválasztásra készülve, rövid írásában reflektált a háborús helyzetre is. Figyelmeztette az egyházi közvéleményt, hogy az erdélyi református egy-

¹¹ Nagy Károly székfoglaló beszéde. In: *Református Szemle* XI. (1918/5), 94–100.

¹² Nagy Géza: *i. m.* 136.

¹³ Uo.

háznak egységre van szüksége, és az egyház lelki egységét nem szabad pártküzdelmekkel megbontani:

„Soha még akkora szükség nem volt rá, hogy egyházunk lelki egységét meg ne bontsa a pártküzdelem, mint most, amikor nagy átalakulások felé sodródva, erdélyi magyarságunknak szilárdabban egygéné kell válnia.”¹⁴

A liberális meggyőződésű, de az újítástól sem ódzkodó Nagy Károly azt emelte ki székfoglaló beszédében, hogy a református egyháznak a történelmi múltjában van a hivatása, ugyanakkor egyértelműsítette azt is, hogy a református egyháztagok háború miatti szenvedésének enyhítése az államra tartozik. Sürgette az egész Erdélyre kiterjedő „különleges magyar nemzeti politika” kidolgozását, és rámutatott arra, hogy Erdélyt és az erdélyi magyarságot nem lehet megtartani csupán a történelmi múltjára hagyatkozva. Ez utóbbi gondolattal kimondatlanul is Budapest elhibázott nemzetiségpolitikáját bírálta. Az egyházon belül a legfontosabb feladatként a keresztyénség őszinte megélésének visszaállítását nevezte meg. A „Vissza Krisztushoz” jelmondatban megfogalmazott feladatot először a lelkészekben, tanítóknak kell megerősíteni. Nagy Károly abban látta a vallásoktatás alapját, hogy a vallás tanítás helyett a vallásos nevelést kell hivatalos tantervvé tenni. De meg kell változniuk a prédikációknak is, hogy azok Isten kegyelmének újjászüelő és megszentelő erejéről szóló bizonyágtételek legyenek.¹⁵

Az időközben főjegyzővé választott Ravasz László és Nagy Károly püspök magyar államot illető figyelmeztető szavai nem voltak megalapozatlannak. A román hadsereg betörését, Erdély elfoglalását és a hatalomváltást követően néhány évben 200 000-en repatriáltak. Az egyház is szembesült azzal, hogy a bukaresti román kormány ellenségesen viszonyult a magyar egyházakhoz: megtiltották az anyaországgal való kapcsolattartást, államosították az erdélyi magyar közművelődési intézményeket, megszüntették az egyházi tulajdonban levő tanintézmények állami támogatását, stb.

Ebben a nehéz, kilátástalannak tűnő helyzetben új egyházi stratégiára volt szükség. Az is nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy az új stratégiát és jövőképet a teológiai tanároknak kell kidolgozni annál is inkább, mert a közelmúlt hagyományainak megfelelően az egyházkerület két legfontosabb tisztségét a teológiai tanárok töltötték be. Makkai Sándor 1918 őszén elmondott

¹⁴ Ravasz László: Püspökválasztás. In: *Református Szemle* XI. (1918/3), 61–62.

¹⁵ Nagy Károly székfoglaló beszéde. In: *Református Szemle* XI. (1918/5), 94–100.

székfoglaló beszédében részben újraértelmezte a teológiai fakultás célját, amikor a gyakorlati lelkészképzést nevezte meg a legfontosabb feladatként:

„De a mi intézetünknek nevelő, közelebről lelkésznevelő intézetnek kell lennie, s így gyakorlati jellege el nem tagadható [...]. Hogy a mi fakultásunk lelkésznevelő intézet, én ez alatt azt értem, hogy itt a vallástudománynak a lelkipásztori élet tudományává kell lennie.”¹⁶

Ugyanezt a gondolatot vitte tovább 1918 decemberében közölt cikkében is, amikor azt írta a teológiai fakultásról, hogy abban

„[...] a magyar jövő és az evangéliumi szellem életének a szívverése lüktet, s góca kell hogy legyen egy ezerfelé ágazó missziói munkának.”¹⁷

A missziói népegyház eszméje

A teológiai fakultás tanárai már 1918-ban megfogalmazták az új irányvonalat a kisebbségbe került erdélyi magyarság számára. Amikor Makai Sándor közzétette a teológiai fakultás anyagi nehézségeit a *Református Szemle* hasábjain, az őszinte, kemény sorok megdöbbenést váltottak ki a református közéletben. Révész Imre *A teológiai fakultás megmentéséhez* című másfél oldalas cikkében egyrészt üdvözölte Thamó Gyula lelkész azon javaslatát, hogy a gazdagabb egyházközségek pénztári feleslegükből 5 évig támogassák a lelkészképző intézetet, de azzal a feltétellel, hogy a fakultás változtasson a tananyagán, tegyék gyakorlatiasabbá a lelkészképzést.¹⁸ Révész annyival egészített ki az elképzelést, hogy ne csak a gazdag egyházközségek vállalják fel az adósság kifizetését, hanem az erdélyi reformátusok közadakozással is támogassák a lelkészképző intézetet, és így az a későbbiekben sem szenved hiányt. Révész egyetértett a tananyag reformjának sürgetésével is, annál is inkább, mivel a teológiai oktatásnak a megváltozott politikai helyzethez kellett alkalmazkodnia:

„Hogy a fakultás – hacsak legelemibb életlehetőségei biztosítva lesznek s így garanciája lesz afelől, hogy ő kell az erdélyi református anyaszent-

¹⁶ Makai Sándor: A mi fakultásunk. In: *Református Szemle* XI. (1918/31), 357–359.

¹⁷ Nagy Géza: *i. m.* 141.

¹⁸ A lelkészképzés átalakításáról lásd még: Tankó Béla: A lelkészképzés reformjáról. In: *Protestáns Szemle* XII. (1919/1–10), 21–37.

egyháznak – öntudatosan és sürgősen igyekezni fog egész szellemét és tanbeosztását a gyökeresen megváltozott helyzethez és feladatokhoz alkalmazni, s minden egyházi forradalom nélkül is levonja a következtetéseket abból a tényből, hogy neki mostantól fogva egy tisztán belső erőkre alapozott missziói népegyház számára kell nevelnie pásztorokat, doktorokat, evangélistákat és prófétákat, az olyan természetes, hogy ki sem kell kötni »ellenértékképpen«, mert megjön magától, és minden illetékes tényezőben megvan rá minden jó akarat.”¹⁹

Révésznek ez a néhány sora és különösképpen a missziói népegyház fogalma valójában az 1918 utáni református egyház új irányvonalának tekinthető. Annak ellenére, hogy Révész nem foglalkozott ezzel részletesen, és nem is fejtette ki a missziói népegyház jelentéstartalmát, az egyház számára egyértelmű volt, hogy az elkövetkező években (évtizedekben) csupán a belső erőkre támaszkodva, az egyház közösségének a szolidaritására alapozva lehet megtartani az erdélyi magyarságot és benne a református egyházat. A missziói népegyház fogalmán azt kellett érteni, hogy egyetlen reformátusról sem szabad lemondani, s úgy mindenkihez el kell juttatni az evangélium tanítását, hogy az egyház e sajátos üzenet mellett tudatosan vállalja fel a nemzetmegtartás feladatát is.

A misszió népegyház pontos jelentéstartalmát, programját soha nem dolgozták ki, mert valójában nem is volt rá szükség. Mindaz, ami a századforduló után elhangzott az egyházi közbeszédben – az egyház megújításának szükségessége, a visszatérés a reformátori hitvallásokhoz, az egyházi iskola-politika átgondolása, a kolozsvári teológia újítási szándéka stb. – már a missziói népegyház alapkoncepciójának előzményei voltak, és az első világháború utáni identitáskeresésben ugyanezek az elvek maradtak továbbra is meghatározóak azzal a kiegészítéssel, hogy megnövekedett a világháború alatt elkezdett belmisszió jelentősége. Az a kényszerű és nagyon korai felismerés, hogy az egyház önerején kívül nem támaszkodhat másra, rávilágított arra, hogy az egyháznak kell felvállalnia az egyház és a nemzet megtartásának külső politikai okok miatti kényszerű egyesítését. A református egyház úgy képzelte el ezt a kettős célt a maga sajátos egyházi megközelítésében, hogy a belmisszió révén aktivizálja a gyülekezeteket, református öntudatot épít az egyháztagokban, és ezáltal erősíti meg a nemzettudatot is.

---

¹⁹ Révész Imre: A theologiai fakultás megmentéséhez. In: *Református Szemle* XII. (1919/1), 4–5.

Révész Imre teológiai tanárként 1919 elejére igazította az elvárásokhoz a teológia tantervét. A missziói népegyház megvalósításáért sürgette a képzés gyakorlatiasítását, de anélkül, hogy ez a tudományosság rovására ment volna. Vallotta, hogy el kell mélyíteni a Biblia ismeretét, a lelkészjelöltekkel meg kell ismertetni a reformátori hitvallásokat, az erdélyi kálvinizmust, és növelni kell a belmissziós célzatú szemináriumok számát. Révész tervezetét Nagy Károly püspök is támogatta, sőt ő szorgalmazta a hagyományos lelkészképzés ellenében a missziós célzatú, angol típusú képzés bevezetését.²⁰

Ezzel párhuzamosan Révész Imre részt vett az egyházi közéletet foglalkoztató kérdések megvitatásában is. Csekme Ferenc lelkész az egy településen belüli protestáns gyülekezetek egyesítését javasolta a kisebbségbe került erdélyi protestáns egyházak gondjainak megoldására.²¹ Csekme javaslatát Révész válaszolta meg.²² Írása túlmutat a protestáns unió megvalósíthatatlanságán, ugyanis az unió a helyi kálvinisták dominanciáját eredményezné, amelyet a kisebb protestáns egyházak nem tudnának elfogadni. Révész érvei rávilágítottak az erdélyi református egyház alakuló irányvonalának egy igen érdekes részletére. Egyrészt elutasította a liberális teológiát mint az unitarizmus egyik burkolt formáját, amely a hitvallás-ellenességével nem erősíti, hanem gyengíti a református öntudatot; másrészt elhatárolódott a pietizmustól is annak ellenére, hogy értékelte az abból kinövő mozgalmak, a Bethánia Szövetség, diákszövetség stb. rendkívüli sikereit. Ezekkel a mozgalmakkal szemben egyetlen, de igen súlyos fenntartása volt: nem a tömegeket szólítja meg, hanem csak keveseket. Révész éppen az utóbbi irányzattal szemben fejt ki a missziói népegyház fogalmának bővebb meghatározását is:

„[...] egy ilyen ébresztő munkát viszont népünkkel szemben nem tudok másképp elképzelni, mint konfesszionális alapokon és a missziói népegyházakká átalakítandó történelmi egyházak kereteiben. Aki másképp fog hozzá, az menthetetlenül szekták karjaiba kergeti népünket.”²³

²⁰ Nagy Géza: *i. m.* 142.

²¹ Csekme Ferenc: Egy új korszak küszöbén. In: *Református Szemle* XII. (1919/6), 42–44.

²² Révész Imre: Magyar protestáns unió? In: *Református Szemle* XII. (1919/7), 50–53.

²³ Uo. 50–53. A korabeli meghatározó kolozsvári teológiai tanárok közt teljes egyetértés volt abban, hogy az erdélyi reformátusság jövőjének alakításából ki kell zárni a pietizmust. Ld. Tavaszy Sándor: Mi a pietizmus, és mi nem a pietizmus. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv. Válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából.* Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 382–388.

Révész tervezetét nem sikerült mindenben megvalósítani még úgy sem, hogy azt az egyházmegyék véleményezték és támogatták. Őt ugyanis a 1919 őszén Debrecenbe hívták meg lelkésznek, s így a tantervi reform elveszítette legfőbb támogatóját. Katedrájára Tavaszty Sándort hívták meg, aki a külföldi tanulmányút után a kolozsvári református kollégium vallásánára volt.²⁴

Nem sokkal később az erdélyi református teológiai oktatás és egyház újabb veszteséget szenvedett. Ravasz Lászlót Budapestre hívták lelkésznek. A teológiai tanár és egyházkerületi főjegyző azzal a feltétellel fogadta el ezt a meghívást, ha püspöknek is megválasztják. A Dunamelléki Református Egyházkerület elfogadta ezt a feltételt, s így 1921-ben Ravasz Budapestre költözött.²⁵ Az erdélyi egyházkerület főjegyzői tisztségét 1922-ben töltötték be Makkai Sándor személyében. Tavaszty és Makkai fellépésével kiteljesedett a teológia tanárainak közegyházban betöltött vezető szerepe. Makkai a maga kifinomult teológiai gondolkodásával és a transzilvanizmus iránti elkötelezettségével főjegyzőként járult hozzá jelentős mértékben a missziói népegyház fogalmának kibontakozásához, majd a belmiszsió révén annak gyakorlatba ültetéséhez. Tavaszty Sándor, aki előbb Révész egyháztörténeti, majd később a rendszeres teológia katedrán oktatott, az erdélyi kálvinizmus szószólója és kiteljesítője lett. Ő volt az, aki az 1921-ben megjelentetett *Új program egyházunkban* című programszerű cikkében vázolta fel az erdélyi református egyház jövőjét. Az egyházra úgy tekintett, mint amely *abszolút* és *örök értéket* hordoz az evangelizálás és a nemzet megtartásában, de ugyanakkor sérelmezte azt, hogy a nemzetiség megtartása az egyház igazi küldetése felé kerekedett. Révészhez hasonlóan Tavaszty is elutasította a pietizmus bármely megnyilvánulásával való egyetértést, és ehelyett az erdélyi reformátusság sajátos világnézetének erősítését szorgalmazta.²⁶

Némiképpen Tavasztyval egyetértve Makkai az 1922. elején elmondott újévi köszöntőjében vitte tovább a Tavaszty-féle erdélyi reformátusság sajátos

²⁴ Juhász Tamás: Tavaszty Sándor, 1888–1951. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996, 277–318.

²⁵ Ravasz László elmenetelét és püspökké választását a hazai egyházi sajtó „győzelemként” értékelte. Számos cikkben méltatták Ravaszt a teológiai oktatásban és közegyházban kifejtett munkásságáért. Ld. bővebben: N. n.: Ravasz Lászlónak. In: *Református Szemle* XIV. (1921/13), 119–120. Makkai Sándor: Dr. Ravasz László. In: *Református Szemle* XIV. (1921/13), 115–116. A theol. fakultás eljáróságának búcsúirata dr. Ravasz Lászlóhoz. In: *Református Szemle* XIV. (1921/18), 182–183.

²⁶ Tavaszty Sándor: *Új program egyházunkban.* In: *Református Szemle* XIV. (1921/16), 164–166.

küldetésének gondolatát, de kiegészítette azzal, hogy az egyházat nemzeti népegyháznak nevezte:

„A mi erdélyi református egyházunk speciális múltja, különleges jog- és alkotmányfejlődése, történelmi tradíciói és sajátos eszményei sok tekintetben másképpen befolyásolják jövőnket és elhatározásainkat, mint más, a régi Magyarország területén velünk egy testet képezett egyházkerületét. A mi egyházunk nemzeti népegyház, a leghatalmasabb és legfelsőbbrendű népkonzerváló alakulat, amelynek a maga keresztyén világfelfogását és életeszmenyét mindenkor a magyar népkultúrában kellett biztosítania és kifejeznie. A szabad keresztyénség mozgalmi jellegével szemben a mi egyházunknak tradicionális és intézményes erői voltak azok, amelyekkel hivatását eddig betöltötte. A történelmi fejlődés úgy hozta magával, hogy a mi erdélyi református népünk keresztyén élete összeforrott nemzeti létevel [...]”²⁷

A nemzeti népegyház egyik ismertetőjeleként a felekezeti oktatás fenntartását és megerősítését nevezte meg. 1922-ben Makkai a teológiai fakultás igazgatójaként a lelkészképzés reformjáról írt összefoglalójában fejtette ki röviden a lelkészképzés átalakításának alapelveit. Gondolatmenetében rámutatott, hogy a lelkészképzést át kell alakítani, ugyanis egyeseknek túl magas a színvonal, másoknak pedig nem elég nivós. Az új lelkészképzést két pontban fogalmazta meg: azok, akik képesek rá, a teológiát mint tudományt sajátítanak el, míg azok, akik nem kívánnak tudományos munkát végezni, első sorban misszionáriusi képzést kapnának.²⁸

A lelkészképzés reformjáról írt összefoglalóban Makkai nemcsak a lelkészképzés szükséges megváltoztatása mellett állt ki, ugyanis a sorai között az egyház-nemzet megtartásának gondolatát is fel lehet fedezni. Ehhez kapcsolódott két lelkész egy-egy igemagyarázata is, amelyekben reformról ugyan nem esett szó, helyette viszont két olyan teológiai gondolatot fejtegettek, amelyek a 1922 körüli útkeresés éveiben azzal kaptak külön jelentést, hogy értelmezésük nem maradt meg pusztán az elvi teológizálás síkján, hanem útmutatóul szolgáltak a kisebbségbe került erdélyi magyar közösség számára is. Csűrös József *A minoritás* című igemagyarázatában mutatott rá arra, hogy az egyház nagy megvalósításai mögött soha nem tömegek álltak, hanem kevesek, akik hittek a nemes szándék megvalósíthatóságában, s nem

²⁷ Makkai Sándor: Új évi körütekintés. In: *Református Szemle* XV. (1922/1), 3–5.

²⁸ Makkai Sándor: A lelkészképzés reformja. In: *Református Szemle* XV. (1922/2), 22–24.

féltek a többség és a hatalom ellenszenvétől. A hatalom természetéhez tartozik – írja Csűrös – a minoritás iránti ellenszenv, de ezzel szemben a kisebbség a hitével és a változásban vetett bizodalmaival képes legyőzi az ellenséges hatalmat.²⁹ Dósa Dániel *Együttesen* című igemagyarázatában a közösség és az összefogás fontosságára hívta fel a figyelmet. Írásának második felében biztatóan mondja: az összefogásban Isten a támasza az embernek.³⁰

Makkai Sándor 1922-ben rajzolta meg a kisebbségbe jutott református egyház jövőképét. Időközben több vélemény is született a lelkészképzés reformja kapcsán, de ezek inkább csak a korábban felvetett gondolatok körül forogtak, új gondolat, ötlet nem fogalmazódott meg bennük. Abban mindenki egyetértett, hogy a képzést át kell alakítani, és abban is, hogy az egyháznak elsősorban a belülről kell megerősödni. *Élni az autonómiával* című cikkében Makkai részben ezekre a felvetésekre válaszolt, de az autonómia kapcsán kifejtett gondolatai előremutatóak voltak, és a kisebbségbe került erdélyi magyarság megtartásának újabb stratégiai pontjait jelölték ki.³¹ Annak a felismerésének adott hangot, hogy az egyház működésének belső struktúráit nem szabad megváltoztatni, ugyanis az egyház működésének függetlensége biztosítja az erdélyi magyarság nemzeti kultúrájának fennmaradását.³² Makkai ugyancsak ebben az írásában fogalmazta meg azt is, hogy az erdélyi református egyháznak nemcsak az evangélium prédikálása a feladata, hanem a keresztyén nemzeti kultúra fenntartása is.³³

---

²⁹ „Kevesen is lehetnek sokan. – Tizenketten voltak az apostolok, kik Jézus nevében az emberek közé szétmentek. A görög-római polgárvilág összeomlása kevés gyülekezetből nőtt ki. A középkor hatalmas szerzetesrendjeit kevés barát alapította meg, és a reformatiót kevesen képviselték kezdetben. Az új mozgalmak sohase tömegekkel, de hittel kezdődtek. [...] De hogyan lehet a minoritas félelmetlen? Emberi belátás szerint nem elnyomják, porba tapossák? Minden régi megszilárdult hatalom nem az új minoritások ellen kel-e föl? [...] Hit nélkül soha minoritas hatni nem tudott. Akik Isten vezetésében nem is hittek, hittek a világon uralkodó sors végzésében, ami utoljára is nekik kell hogy igazat adjon.” Csűrös József: *A minoritás. In: Református Szemle XV. (1922/3), 32–33.*

³⁰ Dósa Dániel: *Együttesen. In: Református Szemle XV. (1922/4), 49–50.*

³¹ Makkai Sándor: *Élni az autonómiával. In: Református Szemle XV. (1922/9), 132–134.*

³² „Nagyon meggondolandó a meglévő egyházalkotmány épületének bárminő változtatása, de kétszeresen meggondolandó ma, amikor a hitélet érdekei mellett s azzal összefonódva az erdélyi magyar nemzeti kultúrának is hovatovább egyetlen melegágya, otthona és védő felede ez a kipróbált és viharállott egyház leend.” Uo. 132.

³³ „A mi egyházalkotmányunk legértékesebb sajátossága éppen az, hogy a keresztyén műveltség hatalmával akar megtartani és fejleszteni. Ebben páratlan a koncepciója széles

Egy hónappal később, 1922 júniusában a teológián elmondott tanévzáró beszédében Makkai megerősítette az egyházi autonómia kapcsán korábban kifejtett mondanivalóját, és ismételten hangsúlyozta, hogy az erdélyi magyarság megtartásának egyetlen letéteményese az egyház. Az új lelkesképzés egyik céljaként fogalmazta meg, hogy a lelkészeknek a kötelessége a nép lelkét az evangéliummal életre kelteni, és az evangéliumot így teremtő és vezérlő hatalommá tenni.³⁴

1922 júliusában az egyházkerületi közgyűlés Makkai Sándort választotta meg egyházkerületi főjegyzőnek. Támogatottsága nem volt kérdéses, Nagy Károly püspök a választás előtt hezitáló Makkainak nyílt levelet címzett, amelyben bátorította a tisztség elfogadására. Makkait nemcsak a püspök, hanem a teológiai tanárok is támogatták, így amikor megválasztották, a korábban teológiai tanárként képviselt jövőképe hivatalos stratégiává lett, amelynek a *Református Szemle* szerkesztőjeként publicitást is tudott biztosítani.

1923 januárjában a Szemlében közölt hosszabb írásában, amely egyfajta programbeszédnek is beillett, összefoglalta a kisebbségbe került erdélyi magyarság túlélésének prioritásait. Féléves vezetői tapasztalata alapján mutatott rá az anyagi kérdések rendezésének fontosságára, javasolta az iskolák fenntartásának anyagi alapját biztosító egyetemes egyházi adózás bevezetését, és végül sürgette az önzetlen összefogást.³⁵ Makkai számvetése és előretétele, amint később kiderült, nem egyszeri akció volt, 1923-tól kezdődően a *Szemle* véleménycikkeinek megfogalmazását Makkai mellett Imre Lajos, Tavasz Sándor, Nagy Géza teológiai tanárok és Vásárhelyi János, a későbbi főjegyző, majd püspök vállalta. Makkai megválasztásával az addig csak a teológiai intézetben belül működő és onnan irányított belmisszió új lendületet kapott. 1923-ig a hivatalos lapként működő *Református Szemle* hasábjain csak elvétve esett szó a belmisszióról, de 1923-tól kezdődően egyre több írás jelent meg a missziói népegyház gyakorlatba ültetését felvállaló belmisszióról.

Nagy Géza Makkai Sándor *A jövőndő köd-függőnye előtt* című cikkének hatására az egyházkerületi főjegyző gondolatait vitte tovább. Kiemelte, hogy az az elkövetkező években az önfenntartási küzdelem fogja lekötöni egyház

---

e világon, és ezt egyházunk történetének leszűrt tanulságai hozták létre, nem pedig személyes érdekek. Ezért alkalmas a mi egyházunk a magyar kultúra védelmére, s ezért nyugszik jövője a saját hitvallásos iskoláin, mint igazi, „veteményeskertjein”, amelyek felett a múltban is ok nélkül gúnyolódtak az autonóm, de nem egyházi és az állami oktatás korifeusai.” Uo. 133.

³⁴ Makkai Sándor: Évzáró beszéd. In: *Református Szemle* XV. (1922/12), 195–197.

³⁵ Makkai Sándor: *A jövőndő köd-függőnye előtt*. In: *Református Szemle* XVI. (1923/1), 1–4.

minden erejét, amely a lelkeszi állások fenntartását és a kulturális élet biztosítását jelenti:

„Aki ma nem látja be, hogy az államhatalomtól kultúrájában magára hagyott népünk összes szellemi javait az egyház, ez a legerősebb társadalmi tényező, kell hogy védje, fejlessze és tökéletesítse, az nem igazi lelkipásztor.”³⁶

Vásárhelyi János némiképpen Makkaival és Nagy Gézával szembehelyezkedve arra figyelmeztetett, hogy az egyház legfontosabb feladata az evangélium hirdetése, és nem az egyház intézményi keretének fenntartása. Abban ő is egyetértett, hogy öntudatos, élő gyülekezetekre van szükség, és az lelkészek feladatkörébe tartozik a gyülekezeti élet megszervezése, mert egyedül ez biztosítja az egyház és a nemzet megmaradását.³⁷ Vásárhelyi gondolatait Nagy Géza vitte tovább az *Egyházunk megújulása felé* című cikkében.³⁸ Ekkor már egyértelmű volt az egyház vezetői számára, hogy a megmaradási stratégia gyakorlatba ültetése a belmisszió feladata lesz. Nagy Géza viszont sérelmezte a lelkészeknek a belmisszióhoz való hozzáállását, leginkább azt, hogy a belmissziói kurzusok látogatottsága messzemenően elmaradt az elvárttól.

Erdélyi szellem és erdélyi lélek

Ravasz László repatriálása és püspökké választása után sem felejtette el erdélyi gyökereit. Nyilatkozataiban és teológiai írásaiban több alkalommal is foglalkozott az erdélyi reformátusok és az erdélyi magyarság helyzetével. 1924-re az erdélyi reformátusok új helyzethez kidolgozott stratégiája már nagy vonalakban készen volt, és az is eldőlni látszott, hogy a belmissziói mozgalom lesz az, amelyik felvállalja az egyház megújítását. Az egykori főjegyző ugyan nem vett részt az új helyzetben megkívánt stratégia kidolgozásában, külső támogatóként azonban mindvégig helyeselte azt.

Ravasz 1925 tavaszán különleges, a transzilvanizmussal egybecsengő nyilatkozatot tett, amelyben a valóságtól ugyan elrugaszkodott módon, de az erdélyi magyar közösség családiasságát, egységét és egyetemességét domborította ki mint a nemzetmegtartás alapértékeit, s ugyanakkor a transzilván

³⁶ Nagy Géza: Diagnózis. In: *Református Szemle* XVII. (1924/9), 66–68.

³⁷ Vásárhelyi János: Útkeresés. In: *Református Szemle* XVII. (1924/11), 81–84.

³⁸ Nagy Géza: Egyházunk megújulása felé. In: *Református Szemle* XVII. (1924/43), 368–371.

ideálokat szembeállította a magyarországi társadalom megosztottságával.³⁹ Nyilatkozatának célja kettős volt: egyrészt felhívni a magyarországi társadalom figyelmét az erdélyi kisebbségi sors kegyetlenségére, másrészt bátorítani az erdélyi magyar kisebbségi irodalmat a maga választott útjának követésére. Némiképpen meglepő Ravasz ezzel kapcsolatos megnyilatkozása, ugyanis írásának végén egyértelművé tette, hogy károsnak látja az idegen szellem erdélyi térhódítását, ezért erősebb Petőfi- és Arany-kultuszt kívánt, szemben az Ady-kultusszal, és ugyanilyen „károsnak” látta Babits Mihály, Szomory Dezső és Móricz Zsigmond művészetét is.

1925 júniusában Ravasz egy nagyobb lélegzetű írásában visszatért az erdélyi lélek, erdélyi szellem gondolatköréhez.⁴⁰ Erdély kulturális autonómiája kapcsán rávilágított, hogy Erdély különállása nemcsak Magyarországgal összefüggésben mutatható ki, hanem Románián belül az erdélyi románság is sajátos kultúrával és autonómiával rendelkezik. Az erdélyi magyar uralkodási viszonyokat vizsgálva azt a következtetést vonta le, hogy Erdély volt a nemzeti szuverenitás és a nemzeti demokrácia szülőföldje. Írása a korábbi, *Az erdélyi szellem* című rövid cikkének volt tartalmasabb kifejtése, és a különböző társadalmi rétegek példáján keresztül mutatott rá a magyar, valamint az erdélyi társadalom különbségeire, és követendő mintaként emelte ki az erdélyi társadalmi rétegek egymásraultaltságát. A nemzeti romantikát sem nélkülöző, idealizált erdélyi embertípust példaként állította a magyar társadalom elé. Ravasz, ahogyan azt korábban is tette, ebben az írásában is két célközönséget szólított meg. A magyarországi irodalmi életet folyamatosan foglalkoztató, a transzilvanizmus létezését vagy tagadását taglaló vitában természetesen a transzilvanista irányzat mellé állt. Megnyilatkozásának erdélyi olvasata bátorító volt. Kimondatlanul ugyan, de kintásra ösztönözte az erdélyieket, s ugyanakkor bátorította az értelmiséget is a sajátos erdélyi hagyomány mint az egyetlen olyan érték továbbvitelére, amelynek történeti valósa és hitele többszörösen bizonyított.

---

³⁹ Ravasz László: Az erdélyi szellem. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/11), 161–163. Ravasz mondanivalójának enyhe kritikáját fogalmazta meg László Dezső: Az erdélyi szellem. In: *A kisebbségi élet ajándékai*. Minerva Kiadó, Kolozsvár 1997, 72–76. Ld. még: Tavasz Sándor: *Világnézeti kérdések*. Torda 1925, 125–130.

⁴⁰ Ravasz László: Az erdélyi lélek. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/51), 817–822; (1925/52), 835–838.

Az egyház

Ravasz cikke után, 1926 elején Makkai Sándor egy hosszú tanulmányban értekezett az egyház ismertetőjeleiről és ismérveiről,⁴¹ amely az erdélyi református egyházzal és annak jövőjéről alkotott elképzelését is tartalmazza. Teológiai tanársága, valamint hatéves főjegyzői megbízatása elég tapasztalatot nyújtott ahhoz, hogy reálisan lássa az erdélyi kisebbség sorsának kilátásait és olyan élhető jövőképet vázoljon fel, amelynek letéteményese és szavatolója az egyház. Éppen ezért írását nem szabad kimondottan csak teológiai szempontok alapján olvasni. Makkainak a valósághoz kellett igazítania az egyházzal alkotott felfogását, s ugyanakkor felvázolnia a jövőbeni református egyház képét. Az egyház valós gondjait a rá jellemző rendszerességgel tárta fel. Írásának első felében általános egyházi reformok szükségességéről beszél, a másodikban viszont az erdélyi egyház számára követendő irányvonalakat részletezi.

Makkai szerint az egyházban meg kell erősíteni az egyházfegyelmet. Példaként hozta fel a délvidéki református egyházat, ahol az egyházfegyelem megerősítése után az egyházi élet kivirágzott még azon az áron is, hogy az egyház a fegyelem szigorításával tagokat veszíthet. A fegyelmezetlenség – mondja Makkai – az istentisztelet terén is érezhető, ezért új rendtartásra van szükség. A reformnak elsősorban a gyülekezetet kell szem előtt tartania, és figyelnie kell arra is, hogy a kultusz ne csak a templom falain belül érvényesüljön, hanem a mindennapi életben is.

Szerinte a magyar református egyház létjogosultságát a nemzeti élet kulturális tényezője adja meg, amelynek két fontos megnyilvánulása van: a nemzeti érzés és a világi műveltség szeretete,

„[...] az egyház tehát nemzetfenntartó és tanító intézmény, szent és sérthetetlen iskolaegyház.”⁴²

A gond – írja Makkai – akkor következett be, amikor az intézményes egyház elfeledte eredeti feladatát, és kizárólag a nemzet és a kultúra fenntartására rendezkedett be.⁴³ Az egyháznak ezzel szemben élő és lelki egyházzá kell lennie, amelyet csak a megújulással, vagyis a belmisszió kiszélesítésével érhet el.

---

⁴¹ Makkai Sándor: Egyház. In: *Református Szemle* XIX. (1926/2), 17–21; (1926/3), 33–39; (1926/4), 49–51.

⁴² Uo. 20–21.

⁴³ Uo. 21.

Makkai Sándor püspöki programja

Makkai *Egyház* című cikke egyértelműen jelezte, hogy értelmezésében az egyház csak akkor tudja betölteni eredeti hivatását, ha a belmisszióból fakadó megújulást választja, amely nemcsak az egyház létének megerősítését jelenti, hanem a történelmi múltjára támaszkodik, és felvállalja a vallásos nevelés és oktatás feladatát, s ezzel együtt az erdélyi magyar kultúra megőrzését és művelését is. Tanulmánya nem váltott ki különösebb visszhangot, bár abban nem kételkedhetünk, hogy megnyilatkozásai igen jelentősen befolyásolták a korszak egyházi értelmiségének álláspontját és jövőképét. Ennek bizonyítékai Imre Lajos rövidebb cikkei, aki ebben az időszakban többnyire a megújulás szükségességéről és a belmisszió feladatairól írt, valamint Tavasz Sándornak, a *Református Szemle* szerkesztőjének cikkei és tanulmányai, amelyekben a kálvinista világról, embertípusról, és az erdélyi kálvinizmusról értekezett.

Nagy Károly püspök hosszas betegsége alatt a püspöki teendőket Makkai látta el, s így, amikor a püspök meghalt 1926. január elején, nem volt kérdés, hogy kit válasszanak meg utódjául. Mindezek ellenére a korabeli egyházat igen erőteljesen foglalkoztatta a püspökválasztás. Tavasz Sándor több cikket is írt a választással kapcsolatban, amelyekben a püspöki tisztség felelősségét és az erdélyi református egyház püspökkel szembeni elvárásait körvonalazta.⁴⁴

A választói közgyűlés Makkait bízta meg a püspöki teendők ellátásával. A teológiai tanár és főjegyző nagy reményekkel vágott neki a püspöki feladatoknak, ugyanis meg volt győződve afelől, hogy a teológiai tanárokkal karöltve kiteljesítheti az egyház megújítását és az adott helyzethez való alkalmazását.⁴⁵

---

⁴⁴ Tavasz Sándor: Mutasd meg, Uram, kit választottál. In: *Református Szemle* XIX. (1926/9), 137–140. Uő: Egyházkerületünk a várakozás hangulatában. In: *Református Szemle* XIX. (1926/11), 169–171. Uő: Történelmi jelentőségű döntés. In: *Református Szemle* XIX. (1926/16), 249–251. Ld. még: Tökés Ernő: Mutasd meg, Uram, akit választottál! In: *Református Szemle* XIX. (1926/12), 185–186. Uő: Láttassuk meg, hogy kik vagyunk, és mit akarunk. In: *Református Szemle* XIX. (1926/15), 236–242. N. n.: Az Úr megmutatta... In: *Református Szemle* XIX. (1926/12), 187–188.

⁴⁵ Fekete Károly: *Makkai Sándor – a teológiai professzor*. In: Kovács Ábrahám (szerk.): *Világnézetek kihívásai és a protestáns teológia*. Partiumi Keresztény Egyetem – Sulyok István Teológiai Tudományok Intézete, Budapest–Nagyvárad 2016, 73.

Az 1926. június 19-én elmondott programbeszédében csupán összegezte a korábbi cikkeiben kifejtett gondolatait.⁴⁶ Hangsúlyos gondolatként jelent meg az, hogy az egyházat nem lehet és nem szabad alárendelni semmilyen földi érdeknek, és hogy a nemzet és a kultúra is az egyház örök feladatába illeszkedik be, viszont annak rendelődik alá. Teendőként a belmisszió megerősítését és kiépítését nevezte meg. Ennek rendelte alá az egyházi irodalmat, sőt a maga részéről a világi irodalmat is. Második pontként a lelkészképzést, illetve a tanító- és tanárképzést határozta meg. Részletesebben viszont csak a lelkészképzés reformjával foglalkozott. A reformon a tudomány és az életrend alakítását értette, és mindkettőt gyülekezeti lelkipásztorságnak rendelte alá. Harmadik pontként az egyházfegyelem megerősítését nevezte meg a megújulás belső feltételeként. Ezt követte a korábbi évek nagy vitáját kiváltó istentiszteleti reform indoklása. Makkai ezt is a kálvinista gyülekezeti modellnek rendelte alá: a liturgiai reform megeremti annak alapját, hogy a gyülekezeti tagok is aktív szereplői legyenek az istentiszteletnek. Ha ezek a szükséges változtatások megtörténnek, akkor lesz a református egyház missziói népegyházzá.⁴⁷

Tavaszy és a kálvinizmus

Az erdélyi teológiai irodalomban Kálvint és munkásságát Nagy Károly teológiai tanár „fedezte fel”. 1892-ben írta meg, viszont csak 1895-ben adta ki a *Kálvin theológiája* című munkáját, majd 1903-ban publikálta az 1536-os *Institúció* magyar fordítását. Nagy Károly nem volt jelentős Kálvin-kutató, viszont a kálvinizmus témakörében írt három munkája arra sarkallta az erdélyi

---

⁴⁶ Dr. Makkai Sándor püspök programbeszéde. In: *Református Szemle* XIX. (1926/26), 425–433.

⁴⁷ „Ha tudnák az egyház tagjai, hogy ez a munka milyen áldott és gyönyörűséges, talán minden másként lenne. De éppen az lesz az első feladatunk, hogy gondoskodjunk ennek megmutatásáról. Ki kell lépniünk az elavult bürokratizmusból, kezünkbe kell vennünk a munka szervezését és irányítását, át kell szerveznünk magunkat mozgékony, missziói népegyházzá, s behelyezve bizalmunkat a hitből fakadó szeretet hatalmának organizált és fölszerelt felszabadításába, az ún. belmisszióra eddig hullatott kegyes alamizsnánkat egyik legnagyobb és legfontosabb költségvetési tételünkké téve, meg kell mutatnunk, hogy egy tizedrészével annak a pénznek, amellyel egyházi szempontból sokszor harmadlagos értékű intézményeket tengetünk, tízszeres lelki tőkét tehetünk százszeres gyümölcsözőbbé Krisztus ügyének szolgálatába.” Uo. 431.

teológiát, hogy újra felfedezze a genfi reformátort.⁴⁸ Érdekes módon Nagy Károly nem tartozott a belmissziót támogató erdélyi lelkészek táborába, sőt püspökként több vitája is volt a fiatalabb teológiai tanárokkal a megújulás kapcsán.⁴⁹ Azt viszont elismerte, hogy az erdélyi teológiának és egyháznak szükségszerűen meg kell újulnia és a belmissziós munka külső támogatásától sem zárkozott el.

A Kálvin-kutatás és a magyar kálvinizmus sajátosságainak kimutatásában jelentős szerepet töltött be Révész Imre is. Tudósi karrierjének egyik meghatározó témája éppen a magyar kálvinizmus volt, és annak ellenére, hogy aránylag kevés ideig tanított a kolozsvári teológián (1912–1920), Ravasszal együtt meghatározó személyiségei és ideológusai voltak a református egyháznak. Többek közt ő mutatott rá, hogy az erdélyi református egyház megújulása csak az erdélyi történelmi hagyományok alapján lehetséges. Egyértelműen elutasította a magába zárkozó, emiatt elitista jellegű pietista irányzatot, és ehelyett a mindenkit megszólítani kívánó és mindenkivel törődő, történelmi hagyományokra alapozó, a keresztyén kultúrát, nevelést felhasználó missziói népegyház ideáját tartotta az egyetlen járható útnak.⁵⁰

Révész távozása után Tavasz Sándor került az egyháztörténeti katedrára, így a legnehezebb években Makkai Sándorral és Imre Lajossal fáradozott az erdélyi református egyház alakításán. Makkaival sok mindenben nem értettek egyet, de ez a kezdeti években nem okozott semmiféle feszültséget. Tanári kinevezése és a lapszerkesztés lehetőséget nyújtott számára az erdélyi teológia megújítására. Elődjének, Révésznek nyomdokain haladva a kálvinizmus vizsgálatától jutott el a dialektikateológiáig. Tavasz kálvinizmusa viszont önmagában is igen jelentős, ugyanis azzal a következetes teológiai gondolkodással, amelyet képviselt, jelentős mértékben mozdította elő az erdélyi református egyházat régi hitvallásaihoz való visszatérésben, a kálvinizmusból fakadó ideálok kifejtésével pedig a missziói népegyház kiépítéséhez

---

⁴⁸ De Hoop, Froukje: Nagy Károly, 1868–1926. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996, 90–104.

⁴⁹ Makkai Sándor: *Szolgálatom.* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990, 100–105.

⁵⁰ Révész és Makkai több cikkben is foglalkozott a kálvinizmus kérdésével, amelyek közül kiemelkedik: Révész Imre: A mai magyar kálvinizmus. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv. Válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából.* Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 129–149; illetve Makkai Sándor: *Öntudatos kálvinizmus.* Kolozsvár 1926.

csatlakozott, s ugyanakkor megteremtette az újreformátori teológiához való átállás alapjait.

1925 elején Tavasz elvállalta a *Református Szemle* szerkesztését. Felelős szerkesztőként megfogalmazott vezércikkében újradefiniálta a *Szemle* küldetését.⁵¹ Hangsúlyozta, hogy nemcsak az egyházkerület hivatalos értesítéseit, rendeleteit fogja közölni, hanem a lappal szabályozni kívánja az egyházi köztudatot is. Makkaival egyetértve rámutatott, hogy mivel az erdélyi református egyház történeti egyház, ezért nem mondhat le vallásos kultúra ápolásáról. Történeti népegyházként kiemelten fontos a tradicionális tudat, a vidéki élet sajátos magyar hagyományainak fenntartása. Kálvinista öröksége is erre kötelezi az egyházat.⁵²

1925 folyamán több cikket is közölt a kálvinizmusról. *A kálvinizmus átfogó ereje* című írásában azt emelte ki, hogy a kálvinizmusnak köszönhető a mindennapi élet megszentelése, hogy az ember feltétlen úrnak fogadta el Istent, és ez lehetőséget biztosított a szabad és cselekvő életre. Ugyancsak a kálvinizmus sajátosságához tartozik az is, hogy az egyszerre nemzetközi és nemzeti, és az utóbbi volt az, amelyik hol láthatóan, hol láthatatlanul tartotta fenn a magyarságot, s amely reális lehetőséget kínál a jövő évi egyházának is.⁵³

A kálvinizmus hitvallási jellege című cikkében a liberális teológia hatásának rója fel, hogy a református egyház elfelejtette, elhanyagolta hitvallásait, sőt identitásáról lemondva szándékosan adta fel a „református”, „kálvinista” elnevezést is. Ennek eredménye az, hogy a hitvallás nélküli egyház és ember identitás nélküli lesz, és elveszíti létjogosultságát. Ezzel szemben a hitvallásos kálvinista egyház Isten Igéjének alapján ad útmutatást az igazságról és a helyes életvitelről.⁵⁴

A kálvinizmus mint a tett keresztyénsége című írásában a reformátori felismerésből, a kegyelemből történő, hit általi megigazulás gondolatából vezeti le a keresztyén ember életvitelének és gondolkodásának kizárólagosságát: a hívő ember Isten akarata alapján formálja, alakítja életét.⁵⁵ Két további

⁵¹ Tavasz Sándor: A „Református Szemle” hivatása és feladatai. Szerkesztői program. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/1), 1–3.

⁵² Uo. 3.

⁵³ Tavasz Sándor: A kálvinizmus átfogó ereje. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/2), 17–19.

⁵⁴ Tavasz Sándor: A kálvinizmus hitvallási jellege. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/3), 33–35.

⁵⁵ Tavasz Sándor: A kálvinizmus mint a tett keresztyénsége. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/6), 81–82.

cikkében a kálvinista teológus nevelése és a kálvinista papság tudományos kötelezettségei kapcsán mutatott rá arra, hogy a kálvinista teológusnak és lelkésznek kötelessége a tudomány művelése.⁵⁶ Tavaszy Sándornak a kálvinizmus kapcsán kifejtett gondolatai nem pusztán a tudományt szolgálták, hanem az identitásformálás jegyében születtek.

Összegzés

Mindaz, amit a református teológiai tanárok 1918 után végiggondoltak, és stratégiaként az egyház közvéleménye elé tártak, a belmisszióban valósult meg. Az egyház megújítását célzó mozgalom már az első világháború alatt hallatta hangját, amikor a belmisszió külön rovatot kapott az 1915-ben indított *Az Út* című lelkipásztori folyóiratban, de kiteljesedése és igazi hatása csak 1918 után valósult meg. Egyházi befogadása nem volt zökkenőmentes. A gyülekezeti lelkészek, teológiai tanárok és az egyházvezetőség részéről számos vitát gerjesztő kérdés, félreértés, gyanakvás és vád fogalmazódott meg a belmisszióval szemben. Nevezték „hideglelős, reszketős keresztyénségnek”, az erdélyi hagyományoktól idegen irányzatnak.⁵⁷

A belmisszió az egyház teljes megújításának igényével lépett fel. Vezetői, a teológiai tanárok 1918 után, a politikai hatalomváltozás utáni időszakban döböntek rá, hogy az egyháznak szükségszerűen meg kell újulnia. A román állam ellenséges magatartása miatt az is egyértelművé vált, hogy a világi hatalom részéről sem az erdélyi magyar egyházak, sem az erdélyi magyarság nem számíthat semmiféle támogatásra. Ezért a kolozsvári teológia tanárai a csupán belső erőkre támaszkodó belmissziói kibontakozást sürgették. Tervük utólagosan is igazolást nyert: olyan pezsgő egyházi életet alakítottak ki, amely megerősítette az egyházat, és ezzel együtt az erdélyi magyarságot is.

---

⁵⁶ Tavaszy Sándor. A kálvinista keresztyén theologus-diák típus és nevelésének munkája intézetünkben. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/28), 449–453, illetve *Az erdélyi kálvinista papság tudományos kötelezettségei*. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/49), 785–788.

⁵⁷ Koma Imre: Válasz Péter Károlynak és dr. Makkai Sándor uraknak. In: *Református Szemle* XVII. (1924/51), 431–436.

Felhasznált irodalom

- A theol. fakultás elöljáróságának búcsúirata dr. Ravasz Lászlóhoz. In: *Református Szemle* XIV. (1921/18), 182–183.
- Buzogány Dezső: A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás létrejöttének rövid története. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyóságot nyertek. A kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948*. Kolozsvár 1996, 5–28.
- Csekme Ferenc: Egy új korszak küszöbén. In: *Református Szemle* XII. (1919/6), 42–44.
- Csűrös József: A minoritás. In: *Református Szemle* XV. (1922/3), 32–33.
- De Hoop, Froukje: Nagy Károly, 1868–1926. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyóságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948*. Kolozsvár 1996, 90–104.
- Dósa Dániel: Együttesen. In: *Református Szemle* XV. (1922/4), 49–50.
- Dr. Makkai Sándor püspök programbeszéde. In: *Református Szemle* XIX. (1926/26), 425–433.
- Fekete Károly: *Makkai Sándor – a teológiai professzor*. In: Kovács Ábrahám (szerk.): *Világnézetek kihívásai és a protestáns teológia*. Partiumi Keresztény Egyetem – Sulyok István Teológiai Tudományok Intézete, Budapest–Nagyvárad 2016, 65–84.
- Juhász Tamás: Tavaszgy Sándor, 1888–1951. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyóságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948*. Kolozsvár 1996, 277–318.
- Kelemen Attila: Ravasz László, 1882–1975. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyóságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948*. Kolozsvár 1996, 105–136.
- Kenessey Béla: Néhány szó a lelkészképzésről. (Tanévnyitó beszéd. Felolvasatott az 1896–97. évi tanév megnyitása alkalmával 1896. október 1-én). In: uő (szerk.): *Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Theologiai Fakultásának Értesítője az 1896–97. iskolai évről*. Ev. Ref. Egyházkerület, Kolozsvár 1897, 3–18.
- Kolumbán Judit: Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Theologiai Fakultásának megnyitása az Erdélyi Híradó tükrében. In: *Református Szemle* 111. (2018/6), 678–690.
- Koma Imre: Válasz Péter Károlynak és dr. Makkai Sándor uraknak. In: *Református Szemle* XVII. (1924/51), 431–436.
- László Dezső: Az erdélyi szellem. In: *A kisebbségi élet ajándékai*. Minerva Kiadó, Kolozsvár 1997.
- Makkai Sándor: A jövő köd-függönye előtt. In: *Református Szemle* XVI. (1923/1), 1–4.
- Makkai Sándor: A lelkészképzés reformja. In: *Református Szemle* XV. (1922/2), 22–24.
- Makkai Sándor: A mi fakultásunk. In: *Református Szemle* XI. (1918/31), 357–359.
- Makkai Sándor: Dr. Ravasz László. In: *Református Szemle* XIV. (1921/13), 115–116.

- Makkai Sándor: Egyház. In: *Református Szemle* XIX. (1926/2), 17–21; (1926/3), 33–39; (1926/4), 49–51.
- Makkai Sándor: Élni az autonómiával. In: *Református Szemle* XV. (1922/9), 132–134.
- Makkai Sándor: Évzáró beszéd. In: *Református Szemle* XV. (1922/12), 195–197.
- Makkai Sándor: *Öntudatos kálvinizmus*. Kolozsvár 1926.
- Makkai Sándor: *Szolgalatom*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990.
- Makkai Sándor: Új évi körületekintés. In: *Református Szemle* XV. (1922/1), 3–5.
- N. n.: Az Úr megmutatta... In: *Református Szemle* XIX. (1926/12), 187–188.
- N. n.: Ravasz Lászlónak. In: *Református Szemle* XIV. (1921/13), 119–120.
- Nagy Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1995.
- Nagy Géza: Diagnózis. In: *Református Szemle* XVII. (1924/9), 66–68.
- Nagy Géza: Egyházunk megújulása felé. In: *Református Szemle* XVII. (1924/43), 368–371.
- Nagy Károly székfoglaló beszéde. In: *Református Szemle* XI. (1918/5), 94–100.
- Rácz Emese: Adalékok a Nagyenyed versus Kolozsvár vitához. A nagyenyedi Teológiai Akadémia végleges megszüntetése a Közérdek című helyi lap tükrében. In: *Református Szemle* 111. (2018/5), 534–546.
- Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*. Magyar Református Egyház, Pápa 1915.
- Ravasz László: Az élet igazsága. Székfoglaló beszéd. In: Nagy Károly (szerk.): *Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának Értesítője az 1907–1908. tanévről*. Szerkesztette. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1908, 13–14.
- Ravasz László: Az erdélyi lélek. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/51), 817–822; (1925/52), 835–838.
- Ravasz László: Az erdélyi szellem. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/11), 161–163.
- Ravasz László: Püspökválasztás. In: *Református Szemle* XI (1918/3), 61–62.
- Révész Imre: A mai magyar kálvinizmus. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv. Válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 129–149.
- Révész Imre: A teológiai fakultás megmentéséhez. In: *Református Szemle* XII. (1919/1), 4–5.
- Révész Imre: Magyar protestáns unió? In: *Református Szemle* XII. (1919/7), 50–53.
- Tankó Béla: A lelkészképzés reformjáról. In: *Protestáns Szemle* XII. (1919/1–10), 21–37.
- Tavaszy Sándor: A „Református Szemle” hivatása és feladatai. Szerkesztői program. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/1), 1–3.
- Tavaszy Sándor: A kálvinista keresztyén theologus-diák típus és nevelésének munkája intézetünkben. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/28), 449–453.
- Tavaszy Sándor: A kálvinizmus átfogó ereje. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/2), 17–19.

- Tavaszy Sándor: A kálvinizmus hitvallási jellege. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/3), 33–35.
- Tavaszy Sándor: A kálvinizmus mint a tett keresztyénsége. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/6), 81–82.
- Tavaszy Sándor: Az erdélyi kálvinista papság tudományos kötelezettségei. In: *Református Szemle* XVIII. (1925/49), 785–788.
- Tavaszy Sándor: Egyházkerületünk a várakozás hangulatában. In: *Református Szemle* XIX. (1926/11), 169–171.
- Tavaszy Sándor: Mi a pietizmus, és mi nem a pietizmus. In: Németh Pál (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv. Válogatás a XX. század első felének református teológiai irodalmából*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 382–388.
- Tavaszy Sándor: Mutasd meg, Uram, kit választottál. In: *Református Szemle* XIX. (1926/9), 137–140.
- Tavaszy Sándor: Történelmi jelentőségű döntés. In: *Református Szemle* XIX. (1926/16), 249–251.
- Tavaszy Sándor: Új program egyházunkban. In: *Református Szemle* XIV. (1921/16), 164–166.
- Tavaszy Sándor: *Világnézeti kérdések*. Torda 1925.
- Tisza Kálmán konventi elnök beszéde. In: *Protestáns Közlöny* 25. (1895/45), 360–361.
- Tótkés Ernő: Láttassuk meg, hogy kik vagyunk, és mit akarunk. In: *Református Szemle* XIX. (1926/15), 236–242.
- Tótkés Ernő: Mutasd meg Uram, akit választottál! In: *Református Szemle* XIX. (1926/12), 185–186.
- Vásárhelyi János: Útkeresés. In: *Református Szemle* XVII. (1924/11), 81–84.